

מענה לנחום סוקולוב

נשיא הציוניות העולמית

בצרוף אגרתו בכתב ידו

גם רצנויה לספרו ה"אני הקבוצי"

ותודות הרב החסיד ר' הירש טומשובר

מבית אדמו"ר מקוצק ז"ל

— מאת —

פינחס זליג במו"ה אברהם הירש גליקסמן ז"ל מלודו.

לודו — תרצ"ב

דפוס „קולטורה“, לודו, שרודמייסקה 23, תלפון 128-69.

MAANE I'NAHUM SOKOŁOW

czyli ODPOWIEDŹ NAHUMOWI SOKOŁOWOWI

Prezydentowi Światowej Organizacji Sjonistycznej

z dołączeniem autografu listu Jego

oraz recenzja Jego dzieła „Ha-Ani Hakibucy“

i BIOGRAFJA b. p. RABB HIRSZA TOMASZOWERA

z dworu Cadyka z Kocka.

przez P. Z. GLIKSMANA, Łódź, Zawadzka 16a. Tel. 164-47.

Tłocznia „KULTURA“, Łódź, Śródmiejska 23. Telefon 128-69.

א. נחום סוקולוב אורח יהודי לודו.

בחודש טבת לשנת תר"צ בא מר נחום סוקולוב לעירנו לודו, בחפצו לעשות בה תעמולה להציוניות, אשר באה בעת האחרונה עד משבר. ביאתו ללודו עשתה רושם על יושביה היהודים, לא לבד מפני היותו מנהיגם של הציונים, אך גם מפני היותו אישיות מציגה מאוד וחביבה לכל מפלגות עמנו זה עדן ועדנים בתור סופר גדול וחכם מחוכם. סוקולוב היה מיום עמדו על דעתו משכיל מתון; לא התיצב נגד החרדים בשנאה מסותרת, לא היה מלגלג על דברי חכמים, גם לא היה מגולח זקן, כהרבה גאוני הספרות העברית החדשה, ועבודה העתונות שלו היתה לוקחת לב הקוראים במדה מרובה. ובכן אפילו אנשים, שאין להם עסק עם הציוניות, מהרו לקבל פניו ולחלוק לו כבוד ויקר.

והנה לרגל מגמתו זו נשא בשני ערבים מדברותיו באולם פילהרמוניה הלודי, והאולם היה מלא אנשים ונשים שונים מכל שדרות בני עמנו ומן הכי חשובים של הרשות המקומית, אשר באו לשמוע דברות אדם המעלה ונשיאם של הציונים ההוא. בתוך הבאים היה גם כותב הטורים האלה, אשר בימי עלומיו אחרי מלאו כרסו בספרות התלמודית, טעם גם את מטעמי סיר ההשכלה:

להגיד כי נאומיו, אשר נשא בשפות פולנית ויהודית, היו נעימים ומעניינים מאד, אך למותר הוא, כי מי איננו יודע את סוקולוב ואת דרשותיו, אכן בערב השני, הוא יום התשיעי עשר לירח טבת, לא נעים היה לאוזני דבר אחד, אשר השמיע בתוך נאומו. אז לקח לו לנושא דרשתו את הפסוק: "מי יתן מציון ישועת ישראל" (תהלים), והראה לדעת בטעם ושכל טוב, כי מתנועה הציונית תבוא ישועה לעמנו, באשר ארץ ישראל תוכל לאסוף בקרבה שלשה מיליון נפש מישראל ולחיות עשירה כבלגיה, ובתוך דבריו היה אומר, כי התואר "עמא פוזנא", אשר נתן בשכבר הימים לעם ישראל, לא מבחין בא, היינו, מאת שונאינו, כי אם מבפנים, היינו, מאת חכמינו ז"ל בעצמם, ולפעמים אפוא ישתמשו בני עמנו בקו זה שבטבעם לדעתם. הדבר הזה לא הגיד בקול רם כדבריו האחרים, כי אם כמעט בלחש, כאלו היה מתבושש לשאת אותו על שפתיו. אכן הדבר שנאמר בלחש, היה שומע כל האולם כולו, ביחוד אלה שישבו בקרבתו, וגם אני בתוכם, כי מושבי היה אצל שולחן הסופרים.

והנה אמרה זו, אשר הגיד בשם חז"ל, לא ישרה בעיני מאד, כי באמת לא אמרו כזאת חכמינו מעולם, כי אם הם מביאים את הדבר בשם שונאינו מבלי הסכם עמהם כלל, כאשר אבאר להלן, אבל להכחישו, להביע טעותו ברבים, כאשר לבי חפץ מאד, לא היתה אז, כפי המובן, כל אפשרות כלל, אכן חשכתי הדבר לעת אחרת.

רבי נחום כלל את דרשתו הנעימה, אשר ארכה כשעה חדא, הקהל מחא לו כף, והוא הביע להם תודתו בזמנס הנהוג, ואחר סר אל הלשכה הקרובה אל האולם, ואנשים חשובים הלכו אחריו, וגם אני בתוכם.

אני התקרבותי אליו, בהיותו יושב על כסא לנוח מעמל הטפתו, ונתתי לו שלום והושטתי לו את הספרים, "תפארת אדם", "עיר לסך וחכמיה" אשר חברתי,

וגם הספר "ברית וזהב" מאת כבי ר' ברוך בנדיט מלאסק, אשר הוצאתי לאור. זה כבר הייתי הפך, שהוא יקרא את הספרים האלה, והשתמשתי אפוא בשעת הכושר הזאת להמציאם לידו. אבל מר ג'ס מאן לקבל את הספרים מידי, ברמזו לי בידו בתור טעם ונמוק, שעתה הוא עיף ויגע, והנה כרגע התקרב אלי אדם צעיר לימים, וקח מידי את הספרים, ויאמר לי, שאובל להיות בטוח, שהוא ימסרם לידו. מתוך זה הבנתי, שאדם צעיר זה הוא מזכירו ומעמשו של מר ג'ס והאמנתי בו שלא ישנה את דבורו.

אחרי כן חושטתי לו ידי לקחת ממנו ברכת הפרידה והלכתי לי בלי שביעת רצון כלל. ובקצת תרעומות עליו, כי על כל פנים היה יכול לקחת ממני את הספרים, וגם להיותי מסופק, אם המזכיר ישמור מוצא שפתיו, אבל זה היה שכרי, כי ראיתי את פניו מקרוב, ראיתי והנה הם מאירים ומלאים עלומים כלפנים, בעת אשר ראיתים זה לפני ארבעים וחמש שנה, דבר אשר הסב לי עונג מיוחד.

ב. שקר מוסכם.

דבר "עמא פזיזא", אשר הגיד מר ג'ס בשם חז"ל, לא הניח לי לישון. בעיני היה הדבר לחלול כבוד חז"ל וכבוד עם ישראל כולו, ואין לי אפוא הרשות להפטר ממנו, והנה ערכתי מאמר המראה לדעת, כי מלבד השקרים המוסכמים, אשר חשב מר מקס נורדוי, עוד יש שקר מוסכם אחר, וחפצתי לפרסמו ברבים. זהו מאמרי בלא שנוי:

רגילים אנו לשמוע מפי רבים בשם חז"ל, כי עם ישראל הוא, "עמא פזיזא" היינו, עם נמחר, העושה את מעשיו בלי די ישוב הדעת. כן חרצו חז"ל משפטם, לפי דברותם, יען אשר בני עמנו ענו ואמרו למשה, "נעשה ונשמע", בעוד אשר עליהם היה לומר תחלה "נשמע" ואחרי כן "נעשה". הרי פזיזות (איבעראיילונג) היה להם מענה פיהם זה, ובכן ראיה היא, כי תכונת הפזיזות ישנה בעם ישראל כולו עד עולם. לא לבד אנשים פשוטים בלתי מלומדים יאמרו דבר זה בשם חכמינו הקדמונים, אך גם בני תורה מצוינים ודרשנים. פעם אחת שמעתי נאומו של מטיף ציוני מעל במת בית הכנסת, בחפצו להביא הצטדקות לזה, אשר "העלית הרביעית" לא היתה צולחת, היתה מביא עדותו ההיא של חז"ל, כי עמנו היא עם נמחר, ויעל אפוא בחפזו, מבלי ישוב הדעת הראוי, ומנהלי הציוניות אינם אשמים באסון שקרה לרבים מן העולים האלה. לרגל הדבר הזה כתב ג"כ כוזר מפורסם בירחון ציוני: "עמא פזיזא עדיין בפזיזותו עומד". ואחרון הכביד, גאון עמנו מר נחום סוקולוב, בעת אשר נשא מדברותיו באולם פילהרמוניה הלודוי ביום י"ט לחדש טבת, אמר כי הביטוי "עמא פזיזא" לאופי של עם ישראל לא מבחין בא, כי אם מבטאים היינו, מאת חכמי ישראל בעצמם, ולפעמים ישתמשו בני עמנו בקו זה שבטבעי לרעתם.

אבל האם באמת כן הוא, הבאמת קראו חכמינו האמתים בשם חרפה זה את עמנו, אשר תורתנו מעידה עליו, שהוא עם חכם ונבון וגוי קדוש ונבחר מכל העמים, הבאמת הדביקו הם מלאי זהוב זה על ראש עם ישראל לאות דראון עולם? ואם הם ככה הוציאו משפטם לקלון עמנו, מה יאמרו שונאינו מנדינו, היתחשים בגרות את מנודותינו?

בהם נחקרה ונראת באיזה מקום נאמר על עמנו שהוא "עמא

האומניברסלי

האומניברסלי

פזיזא, ינוכח לדעת, כי שקר מוסכם היא בפי הבריות וכי מעולם לא יצא מפי חכמינו, אדרבה, הם אמרו, כי לא אמת נכון דבר זה, אשר חפאו על עמנו. הנה שתי פעמים נזכר בטוי זה בגמרא:

(א) שבת פ"ח. ההוא מינא דחזיא לרבא דקא מעיין בשמעתא ויתבה אצבעתיה ידיה תותא כרעיה וקא מייץ בהו וקא מבען אצבעתיה דמא. אמר ליה: עמא פזיזא דקדמיתו פומייכו לאודגייכו. אכתי בפחזותייכו קיימותו. ברישא איבעי לכו למשמע אי מציתו קבלותו ואי לא לא קבלותו. אמר ליה אנן דסגינן בשלימותא כתיב בן (משלי י"ד) תומת ישרים תנחם, הנך אינשי דסגינן בעלילותא כתיב בהו, וסלף בוגדים ישדם. (מין אחד, היינו, שונא יהודים ויהדות) ראה את רבא, בשעה שהוא מעיין בדבר הלכה, והנה אצבע שלו נלחצה אל תחת הכסא שישב עליו כל כך, עד שיצא דם ממנה, והוא לא הרגיש כלל. ויקרא לו, "עם נמהר", אשר קדמתם את פיכם לאונכם, באשר אמרתם, "נעשה" לפני "נשמע", כי הנה בתחלה היה עליכם לומר נשמע, לשמוע, היינו, לדעת, אם אפשר לכם לקבל את התורה או לא, ואח"כ לומר נעשה, עדיין אתם עומדים בפחזותכם, בפחזותכם היתרה. ויענהו רבא כאולתו, אנחנו שהיינו הולכים בתום לב (כדרך העמלים מאהבה וסמכנו עליו שלא יטעונו בדבר שלא נוכל לעמוד בו. רש"י) כתוב עלינו תומת ישרים תנחם. אבל אתם שהנכם עקשים וגלויים כתוב עליכם: וסלף בוגדים ישדם). הרי רבא הקהה את שניו של אותו נבל בגלל הכנוי עמא פזיזא, ויאמר לו, שעם בוגדים חלקו ודרך סלף ועקש דרכו.

ובאמת עם ישראל מעולם מתגאה בגלל מענה פיהם של "נעשה ונשמע". הנה כי כן דרש ר' סימאי: בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע, באו ששים רבוא של מלאכי השרת לכל אחד ואחד מישראל וקשרו שני כתרים אחד כנגד נעשה ואחד כנגד נשמע. ור' אלעזר אמר: בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע יצתה בת קול ואמרה להם, מי גלה לבני רז זה שמלאכי השרת משתמשין בו, דכתיב ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו, בתחלה עושי והדר לשמוע. (שבת פ"ח)

(ב) (כתובות ק"ב) ר' זירא כי היה סליק לארץ ישראל, לא הוי משכח מעברא למיעבר, נקט במצרא וקעבר, אמר ליה ההוא מינא עמא פזיזא דקדמותו פימייכו לאודגייכו אכתי בפחזותייכו קיימותו: אמר ליה, דוכתא דמשה ואהרן לא זכו לה אנא מי ימר דזכינא לה.

(ר) זירא בהיותו בדרך לעלות לארץ ישראל, לא מצא גשר לעבור עליו דרך הים, החזיק עצמו בחבל שהיה מתוח שם, ועבר עליו את הים כאשר ראה אותו מין את התאמצותו הגדולה של ר' זירא לעלות לארץ ישראל, קרא לו את הכנוי של גנאי הרגיל בפי המינים, לחרף בו את מערכות ישראל: "עמא פזיזא". אבל ר' זירא ענהו רכות, כי התאזר כל כך עז לעבור דרך הים, מפני שחפץ לבוא לארץ החמדה, למקום שלא זכו משה ואהרן לבוא שם).

ראו נא אפוא קוראי "המנורה", כי לא מפי חז"ל יצא הבטוי "עמא פזיזא" לתאר בו את אפיו של עם ישראל. חס ושלום! מזהים לא יצא שם רע זה, כי אם מפי שונאינו מנדינו היותר גזולים, הם המינים הזדים היהירים, ולא תוסיפו אפוא עוד לומר דבר חרוף זה בשם חכמינו ז"ל.

וואת לדעת, כי בעל "העיון" מפרש את הבטוי "עמא פזיזא": "עם קשה וסכל", אשר בזה בודאי אי אפשר לחשוד את עם ישראל. על כן אל גא תתלי

בוקי סרוקי בחכמינו הקדושים, כי בכל מקום שראו המינים בקרב ישראל את מדת הפזיות, אשר בשנאתם אותם או מפני בערותם לחרפה היתה בעיניהם, לא היתה באמת אלא רוממות הנפש ואצילותה במדה מרובה.

פ. ז. גליקסמן.

ב"ה, לודו, ד' שבט תר"צ.

מאמר זה מסרתי ליד הח"ש ר' משה הילמן מפה, אשר הוציא לאור בעילום שמו את השבועון „המנורה“ (א) והנה הוא הסכים לדברי בכל לבו, ויאמר לי ברגש, כי יתן את המאמר תכף לדפוס, אכן בבוא המאמר ליד העורך ק. גור אומר, כי אי אפשר לו לתת מקום למאמר זה ב„המנורה“ מפני כבודו של נ"ס, ובכן ירד המאמר אל הסל. מה נשתנו העתים, חשבתי בלבי, ומה גדול כח מפלגתי אשר התגבר בינינו, כי הנה כלל גדול הוא בידנו מעולם, תורה היא וללמוד אני צריך. ובמקום שיש חלול כבוד האמת אין חולקין כבוד לרב, ורשות ביד כל אדם לדחות דבר תורה אפילו שיצא מפיו אדם גדול. זכורני כי בעודני בחור צעיר, חובש בית המדרש, כתבתי מאמר בקרת על פרק שלם מן הספר „דור דור ודורשיו“ ושלחתיו אל „המגיד“, והנה הוא נדפס שם מיד, למרות היות מחברו אחד החכמים הכי גדולים של העת ההיא. כמו כן נדפס ממני או מאמר בקרת על פרק אחד מן הספר הנזכר בעתון „המליץ“, ולא חסו כלל על כבודו של הישיש החכם הגדול ההוא. והיום, בהיות מר נחום סוקולוב אחד המנהיגים של מפלגה פוליטית בישראל, נמנעו עורכי עתון עברי להדפיס מאמר המראה טעותו בנוגע למאמר אחד בתלמוד. אבל הדבר לא נשכח מלבי והשכתי לעת אחרת.

ב. מר נחום סוקולוב ומר זאב הלברשטט.

באחד הימים שבין כסא לעשור לשנת תרצ"א פנה אלי מכרי מר זאב הלברשטט, פבריקאי חשוב בלודו, בר אוריין ומשכיל, ויספר לי, כי בהיותו בקיץ העבר במקום - מרפא קסינגן, התודע אל מר נחום סוקולוב וישוחח עמו, והנה מר נ"ס שאלהו, אם איננו יודע, מה היתה דעתו ושיטתו של אדמו"ר ר' מנדיל מקוצק בנוגע למרידת הצולנים בממלכת רוסיה, באשר נחוץ לו הדבר לדעת לרגל עבודתו לחבר ספר תולדות החסידות והחסידים בפולניה. והנה הוא, לא ידע מה להשיב לו על השאלה הזאת, אבל הבטיחהו, כי בבואו לביתו יפנה לאנשים מידידיו בלודו, אשר מהם יוכל להציל דבר אמת על אדות הדבר ההוא, ואת אשר יודע לו מהם, יודיעהו. ולכן שם עיניו בי ויבקשני, שאערוך לו מכתב בענין הזה. אני מלאתי רצוני, ערכתי מכתב מענין ומסרתיו לידו, והוא שלח את המכתב ליד סוקולוב.

בכלל, שמחתי לשמוע, כי מר נ"ס מלא ידין לחבר ספר תולדות החסידות, באשר הספרים, שכבר נכתבו במקצוע זה, הם חסרי שלמות במדה מרובה, כי מחבריהם לא ידעו את החסידות בלתי אם מתוך ספרים ומפי השמועה, ואת האדמו"רים ואת החסידים בעצמם לא ראו ולא ידעו, וגם משפטים קדומים היו להם במקצוע זה, אשר על כן לא אחת הוציאו משפט מעוקל, לא כן הוא מר נ"ס, שהיא יליד פולניה אשר שנים רבות חי בקרבת החסידים, ויודע את דרכיהם

(א) „המנורה“ לא האריכה ימים וזה כבר פסקה מלצאת.

ומטמוגותיהם, ידיעה ברורה, ואין לו שנאה אליהם, אם הוא יחבר ספר ע"ד תולדות החסידות והחסידים, בודאי יהיה מתוקן ושלם. — הנה כי כן כתוב בספרו האחרון, "האני הקבוצי", שבא אחרי כן לידי (עמוד 20).

הריני מרגיש כל כך עמוק עמוק את עצם החסידות, מפני שלא קראתי את יצירות האפנה החסידית החדישית עם המיסטיקה העשויה בספרות על השבונם של החסידים, שרובם קטעים סמליים מסתוריים הקויים של ספרויות זרות, שאינם הולמים את החסידות האמתית כלל וכלל.

"מכיר אני את החסידות, מפני שבתקופה קצרה בילדותי נזרקה בי חסידות בכל תויה וגוניה, בלי הכנה, בלי שרברובים מילודרמיים, ובלי צללים שחופים ורמוי בוהו, המצויים אצל סופר זה, ופרפורי דמיונות חלונים, המבצבצים אצל סופר אחר, אלא פשוט כמשמעו, מתוך התפתחות הגיונית, רגשנית, מושפעת מהורים ומורים, הסבא דסבי היה קדוש ונערץ, והוא יסד את החסידות בפולין; סבי שהיה נכדו של זה, היה מתנגד ומין ארכיסטראטגות להלחם עם החסידים, ועד היום מספרים הבריות ע"ד מעשי תקפו וגבורתו במלחמותיו אלה, במשך השיעור שהיה שונה לתלמידיו חמשים שנה, היה פעם בפעם מפסיק ממשנתו, ומתווכח עם הרביים, שהיו ממכיריו לפניו, ומבטלים בדברים קשים, ואחרי כך היה מסיים: הוי, על בטול תורה, שהם גורמים! אבא המשיך שיטה, ובי נצנצה מחאה, ועל מחאה זו ועל אותה השראה קצרה של חסידות אינני מתחרט". הנה גם לאותה איצטלא, לכתוב תולדות החסידות, ראוי אפוא מר נ"ס במדה מספיקה.

כעבור חדשים אחדים הודיעני מר הלברשטט ע"י התליפון, כי השיג מכתב מאת נ"ס, שבו שלח אלי דרישת שלום עם תודה רבה בעד דברי אשר כתבתי בעדו. הלכתי אל מר הלברשטט ואתבונן אל המכתב הנעים ויהי לי קורת-רוח לראות, כי סוקולוב הוא לי מכיר טובה בעד טובת-הנאה ספרותית שעשיתי לו.

במכתב ההוא שלח סוקולוב דברי ידידות ותודה גם לאחד מחשובי עירנו, הוא הישיש החכם השלם, הגביר הנדיב מר יעקב שטיין, א שהיה ממיודעיו של סוקולוב ומחסידיו, כי מר הלברשטט בחצו להיות ציר נאמן לסוקולוב, דבר גם על לב מר שטיין, לערוך לו מכתב בענין ההוא, ואת מכתבו המציא ג"כ ליד סוקולוב, אשר השתעשע בו מאד. וכאשר נודעה לי מאת מר הלברשטט אדריסתו של מר נ"ס, החלטתי לשלוח אליו את מחברתי החדשה, "הרב של שמחה", באשר גם בה נמצאים הרבה עניני חסידות וחסידים הדרושים לו, וגם להעירו, ע"ד הענין, "עמא פזיזא", כאשר כתבתי למעלה, וגם לשאול אותו, אם קבל את הספרים, אשר מסרתי בעדו ליד מוכירי — וכן עשיתי.

אחרי עבור שבעה ימים למן העת ששלחתי לו את מכתבי, קבלתי ממנו מכתב חשוב מאד הראוי למי שכותבו. שםתי בו מעיני ובאתי לידי הכרה, כי מקומו באוצר הספרות העברית, אמנם לא נתקררה בו דעתי, ולא יכולתי להסכים עמו, בכל אופן מרגלית נאה הוא מאד, תוכנו כבדו, נחמד ונעים, ואינני רשאי להחזיק אותו לעצמי. יצא נא ממחשך, אמרתי, ויראה אור, בצירוף תשובתי עליו, למען יתבררו ויתלבנו הדברים. תורה היא וללמוד אנו צריכים. ועם כבודו הרם הסליחה. אגב אורחא יושלם בזה חסרון בביגורפיה של מר נ"ס, כי אגרת כתובה בידו ממש, אשר גם בזה נכר אפיו של אדם במדה ידועה, עוד לא נמצאה בספרותנו.

(א) מר יעקב שטיין נפטר בשיבה טובה בע"כ תרצ"ב בן כ"ב שנה והובל לקברות י"א תשרי.

ד. אגרת מר נחום סוקולוב אל המחבר.

בעז"ה ח' שבט ה'תרצ"א.
שלום ורב ישע.

תשואות הן הן בעד מחברתו החדשה. כל מקום שאני מוצא דברי הפך הנוגעים לתולדות גאונים אדמו"רים, ביחוד מאריך מולדתי פולין, אני שמח עליהם. את שמע ספריו מכבר (תפארת אדם, עיר לסק וחכמיה, בריחי זהב) וביחוד את האמצעי שמעתי. אבל כמדומני מזכירי לא קיים את שליחותו לשלחם אלי. אינני יכול להחליט זאת בברור מוחלט, מפני שאין שעתי פנויה לחפש בין תלי תלים של ספרים משתי השנים האחרונות, שעוד לא נקבעו על מקומם, ועוד לא נרשמו בקטלוג, אבל קרוב לאמת שלא הגיעו לידי.

בדבר „עמא פזיזא“ כיצד עלה בדעתו שכבר ירדתי לדיוטא התחתונה של זקן ששכח תלמודו? כל בר בי רב יודע מה דקאמרין רבנן בשבת פ"ח ע"ד האי צדוקא דחזייה לרבא וכו' ובכתובות ק"ב ע"ד ההוא מין (או צדוקי או גוי היינו הך והצנזוריה הפכה את השורות האלה) דאמר כדברים האלה לר' זירא וכו'. אבל צריך להבין את דברי התלמוד כפשוטם. כונת התלמוד איננה לתלות קולר בצוארו של הצדוקי או המין שאמר „עמא פזיזא“. בזה אין שום גנאי פירוש המלה פזיזא איננו קשה וסכל כבאור הערוך, שאין לו על מה לסמוך, אלא ברור הדבר, שהוראת התואר פזיזא הוא נמהר, נחפו, מפוז (וכן פירוש רש"י), ואותו הדבר בעצמו שאמר הצדוקי, הלא אמר ר' אחי בר' חנינא: מאי דכתיב כתפוח בעצי היער, אף ישראל הקדימו נעשה לנשמע, ובאותן המליך בעצמו, ורק בארמית, אומר הצדוקי דקדמותו פומייכו לאודנייכו (שם) ואין לחשוב את הדבר הזה לעון, כי אם להפך, זהו שבת, ורק משום שנון הלשון ודרך בדיחה אמר הצדוקי „עמא פזיזא“, וחזר את הדבר שאמר ר' חמא בר' חנינא, ואיזה טעם יש בריר חלמות להתאונן על הצדוקי שאמר „עמא פזיזא“, אם באמת הננו „עמא פזיזא“, כלומר עם מהיר, ובאמת הקדמנו נעשה לנשמע, איברא נקודת הגנאי שכדברי הצדוקי, בין זה שציער את רבא בין זה שציער את ר' זירא, איננה בחלק זה של המאמר, כי אם בחלק האחרון. הצדוקי אומר אתם שהנכם עמא פזיזא דקדמותו פומייכו לאודנייכו (כמו שדרש ר' חמא) הנה אתה מתענה בלמוד קשה וממעך את אצבעותיך ברגליך, או כמו שאמר לר' זירא (ג"כ בסוף המאמר) כשהתלוצץ בו כשלא מצא מעברא לעבור נקט במצרא, בדרך הצדוקים שעליהם מסופר בהרבה מקומות בש"ס, שהיו רגילים לצער את הרבנן בטענות של מה בכך.

היו"ל מזה, שהתואר עמא פזיזא בעצמו אין בו שום פגם וגנאי, מפני שהוא רק בת קול של דרשת ר' חמא ע"ד הקדמת נעשה לנשמע, שבאמת יש בה מהירות (פזיזות) לטובה, מפני שהפזיזות היא מדה של זריזות, כשמשמשים בה למדה טובה ומנהג רע כמשמשים בה לדברים רעים. זאת היתה כונתי בנאומי ולא נכשלתי בלשוני.

עוד הפעם תודה רבה בעד דבריו שנתגלגלו אלי ע"י הזכאי ה' הלברשטט. נכסף אני לאסוף עוד ידיעות ע"ד האי גברא רבא מחסידי קוצק, ר' הירש טומשובר. איפה חי, מה היתה אומנותו, איזה נזכר שמו בספרי החסידים ומתי שבק חיים לכל חי.

רוצה הייתי לשלוח לו את ספרי האחרון „האני הקבוצי“ אבל הנני טרוד מאד, ומזכירי עובני לע"ע, אולי יזכירני בפעם אחרת.

בחבה ובברכת ציון

נחום סוקולוב.

ה. מענה. ברור ולבון.

מכתבו של מר נ"ס הרוני עונג רב. אבל הדבר שהודיעני, כי מזכירו לא עשה את שליחותו, למסור לו את הספרים שנתתי לו בעדו, עשה עלי רושם בלתי נעים מאד. הן כלל אמרו חכמינו: חוקה שליה עושה שליחותו. מזכירו של שר נכרי, חשבתי, בודאי לא היה עושה כדבר הזה. נפליין הראשון בודאי לא היה סובל מזכיר כמוהו, ואולי כן גם נפליין השלישי. ומשמשו של אדמו"ר או של רב אב"ד — מכ"ש שלא העיז לעשות כן משום „מורא רבך כמורא שמים“. אכן, וכי בשביל שמזכירו עשה שלא כהוגן אני אמנע את הספרים מאת סוקולוב? והנה מהרתי ושלחתים לו עוד הפעם, ומאשר השבוע היה או שבוע של פרשת יתרו, שבה נמצא המענה של עם ישראל: „כל אשר דבר ה' נעשה“, ואני זה דרכי היה אז לערוך מרי שבוע מאמר בעד העתון „לאדזער טאגעבלאט“ מן פרשת השבוע, (פנינים מן האוצר הישן), לכן כתבתי שם על הפסוק „הוא ע"ד השגיא-המוסכמת, כי חכמינו ז"ל תארו את עמנו בגלל המענה „נעשה ונשמע“ בשם „עמא פזיזא“. ואת הגלילין של העתון הנזכר שלחתי ליד סוקולוב. —

מר סוקולוב כותב: „כיצד עלה בדעתו שכבר ירדתי לדיוטא התחתונה של זקן ששכח תלמידו? דבר כזה בודאי לא עלה בדעתי. מי זה אינו יודע, כי לסוקולוב נהירין שביילי דתלמידא, די לקרות מאמר אחד מן המון מאמריו שנדפסו, להגיע לידי הכרה זו, וזקנותו לא תבייש בשום אופן את ילדותו. אבל איננו גדול מכל הגאונים התלמודיים אשר מעולם, שגם להם קרה לפעמים איזה מקרה של טעות. חובשי בית המדרש, אשר בתוכם הייתי בימי עלומי גם אני, לא יפחדו לומר אפילו על אחד הגאונים המפורסמים, שמעה במח"כ בדבר משנה. הן כל אדם עלול לטעות לפעמים, באשר הוא אדם, ביחוד בענין זה שהיא שגיא מוסכמת. (א) והחלטתו במכתבו, כי הבטוי „עמא פזיזא“ אינו שם גנאי כלל וכי בעל הערוך בנדון זה אין לו על מה לסמוך וכי נקודת הגנאי שבדברי הצדוקי, בין זה שציער את רבא, בין זה שציער את ר' זירא, אינה בהלק זה של המאמר, כי אם בסופו — החלטתו זו במח"כ לא באמת יסודתה. כל המעיין בגמרא בעינים בלתי משוחדות, יראה את הפשט הפשוט, כי אותו מין חרף וגדף את עם ישראל, ורבא השיב את חרפתו אל חיקו. ופשט זה מקובל בישראל מעולם, ולפלא בעיני איך מהר מר נ"ס לדחות כלל את דברי. רבינו הגאון הקדמון ר' נתן בעל הערוך, שהוא המושל במקצוע זה, (ב) והוא מתרגם את הבטוי „עמא פזיזא“ עם קשה וסכל. ובאמת דומה תרגומו לתרגומו של רש"י, היינו, „נמהר“, אשר באור

(א) בימים חאלה ראיתי, כי גם החכם ד"ר נתן בירנבוים כתב כן בספרו „אם דיענסטע דער פערהייסונג“ ושנוי בהעתקתו בדו-שבועון „בית יעקב“ מספר 84 וז"ל:
היתכן אז גראד מיר יראים זאלן נישט האָבען קיין חוש פאר דעם אלעמען, וואָס מיר בטבע האָבען נישט ליב קיין בחפונדיק קלערן, גראד מיר, וואָס מיר האָבען שוין מיט טויזענטער יאָרן צוריק געהאט תרעומות „צו אויגדזער פאָלק, ווייל ס'איז אַנ'עמא פזיזא“?
לפי דעת המשכיל הירא ד"ר נתן בירנבוים דוקא היראים התרעמו ככה על עמנו זה לפני אלפי שנה. ראו נא איזה לעז הוא מוציא על אחינו היראים.

(ב) הגאון חיד"א בספר „שם הגדולים“ כותב: רבינו נתן בעל הערוך הוא תלמיד רבינו חננאל ורבינו משה הדרשן, וחבירו רבינו גרשון מאור הגולה, ורש"י שאיל שאילתא מהרב הערוך. וראיתי בספר דזישר לרבינו תם שכתב וז"ל: וכן בערוך והוא בר סמכא שכל דבריו נערכין על פירוש רבינו חננאל. וכן ראיתי בס' מנחת שני יצ"ש.

המלה הזאת הוא: עושה במהירות בלי די ישוב הדעת, כמו שכתוב (איוב ח' י"ג) עצת נפתלים נמהרה, שגם זאת לאולת תחשב. ומן חרופו של אותו מין יצא לו לרבינו בעל "הערוך" לבאר כן. וכן כל המלונים מתרגמים את המלה "פזיו" כמו המלה "נמהר", היינו "איבעראיילט", וכן נמצא כתוב (חבקוק א' ו'): הגוז המר והנמהר. ואין מן הצורך להאריך בזה.

ו. שבחי נ"ס בספרות העברית.

כאשר עלה במוחי הרעיון לכתוב חוברת מיוחדת בתור "מענה לנחום סוקולוב", מתאווה הייתי לדעת מתחלה, מה כותבים הסופרים החשובים על אדותיו. והנה בקשתי ומצאתי אצל אחד מידידי את הספרים: "ספר היוכל של הצפירה" (ורשה תרע"ב) וספר "לנחום סוקולוב אורח יהודי פולניה". (ורשה תרפ"ג) זה האחרון הוא קובץ מאמרים רשימות וזכרונות מאת טובי הסופרים ערוך ע"י יוסף הפטמן, הוצאת הסתדרות הציונית בפולניה.

קראתי את הספרים האלה בשום לב, והנה בספר היוכל מצאתי מאמרו החשוב של הסופר המפורסם מר זלמן עפשטיין, הנקוב בשם "הצפירה ועורכה נחום סוקולוב", הוא נאום שנשא באספת חובבי שפת עבר בפטרבורג ביום ד' אייר תרע"ב לכבוד חג היוכל של הצפירה. הנה הוא כותב שם בין יתר דבריו: "אך ביחוד הגדילה 'הצפירה' לעשות, כי גדלה לנו על ברכיה את גאוננו הספרותי, את נחום סוקולוב. נ"ס הוא חזיון חדש בספרותנו. זהו העלוי הטפסי בנוסח התלמודי, נוצר מאותה העיסה, שממנה בלושו בעלי ה"משנה למלך", "שאגת אריה", "אורים ותומים" ודומיהם". עד הנה פנתה העלויות היהודית להפלוס היהודי, ועתה זכתה לכח זה גם ספרותנו החדשה, ובתור עלוי סלל לו דרך לעצמו וכו'.

ככה חי ועובד עם בריא בגו וברוח ולכן הוא מצליח בכל אשר יפנה ובונה לתלפיות את עולמו הנהדר. ואנחנו, "עמא פזיזא", אשר גם בימינו הטובים הקדמנו, נעשה לנשמע", הלא גם לבחור רב אי חזן בעירה קטנה איננו יכולים בלא אנדרלמוסיה. להרגשנות היתרה המונחת אליי במדה ידועה בתכונתנו הכללית, באה הגלות האיומה והוסיפה את כל החללאה והרקבון שיש ברשותה ותביא אותנו עד מנחם מענדיל מיהופיץ עם כל החבריא הברוכה של "שלום עליכם". אין מתום באורגניזמוס הישראלי הגלותי ופצעיו האנושים חודרים ונוקבים עד התחום. "האורח לשבת" (הצפירה ראשית 1904) מתאר באחד מציוריו את "הדיביזיה שלנו", אשר עם ישראל שולח מעבר לים, לאמריקא. הלב יזוע דם למקרא הציור הזה. זו היא פרשה ששית של "איכה". —

ככה הסכיל גם החכם זלמן עפשטיין לרגל שבחו את מר נ"ס לגנות ולחלל לפני קהל גדול בפטרבורג את קדושת המענה, "נעשה ונשמע", לתת אותנו בגלל זה לעמא פזיזא, כאשר עשו שונאינו לפנים, להחליט כי בגלל הרגשנות היתרה המונחת בתכונת עם ישראל ענו כן, ולמצוא בזה המשך וסבה אל האנדרלמוסיה שבאה בעירה קטנה לרגלי בחירת רב או חזן ואל "הדיביזיה שלנו", אשר אותה תאר מר נ"ס בצבעים כל כך שחורים, למרות דברי חז"ל, אשר הבאנו למעלה, ואשר אמרו על הכתוב (שיר השירים א'): "הנך יפה רעיתי הנך יפה", הרי את יפה בנעשה והנך יפה בנשמע. אוי לאותה בושח! —

למן שנת תרע"ב עד שנת תרפ"ג הצליח מר נ"ס לעשות חיל רב בעבודתו,

עד שהיה ראוי, כי יחלקו לו כבוד הרבה יותר מבעת חגיגת היובל של „הצפירה“, וכזאת אנו רואים בספר „לנחום סוקולוב“. ד"ר יהושע טהאן כותב: „אנחנו כולנו, אפילו הזקנים, עומדים מול נחום סוקולוב ביחס של תלמידים לרבו. מיום שעמדנו על דעתנו אנו קוראים את דבריו המהוכמים והבהירים, שומעים את שמעו ונמצאים תחת השפעתו, וההשפעה היתה תמיד גדולה ורחבה. היא לנו תמיד מורה ומדריך, מאיר ומבאר. עכשיו הוא לנו המנהל הראשי בציונות על ידי ההסברה וההבחרה.“

שלום אש כותב: „הוא הכניס את העולם הגדול אל תוך בית המדרש ואת עולם היהודי אל בית היהודי המתבולל. בבתי המדרש הישנים שבפולניה, מאחורי התנורים בדמדומים שבין מנחה למערב, ישבו בחורי בית המדרש וספרו זה לזה מעשיות על אודות סוקולוב אשר בוורשא. על נסיעותיו לחצרות המלכים ועל פגישותיו עם מלכים ורוזנים ועם האפיפיור. וגם על זאת, אשר אהוב יאהבו המלכים והשרים את שיחו ושיגו, את הלשונות שבהם ידבר ואת החכמות והמדעים אשר לו, והם מתעצבים עמו ומטכסים סוד, כיצד לשלוט בעמיהם, וסוקולוב מבאר להם בהשכל וטוב טעם ומראה להם את הדרך, אשר ילכו בה, עם מי להתגרות מלחמה ואת מי להשלים, ואגב אורחא הוא ממליץ טובות על אחיו היהודים לפני המלכים.“

והנה האגדה הזאת, אשר היתה בפיות הבחורים מבית המדרש, נהפכה במדה ירועה בשנים האחרונות לדבר שבמציאות.“

לחובר כותב: „השם נחום סוקולוב היה שם הסופר הראשון, שנגלה עלי כמו על יתר בני פולין בימי ילדותי. ונגלה מיד כאגדה. דרכו של סוקולוב כאן כן עתה הוא דרך האגדה. מעין אגדה נשאר סוקולוב עד היום הזה.“

הלל צייטלין כותב: „סוקולוב הוא עד של דורות, הוא ראה דורות הרבה. עתה הוא אחד מיוצרי דור גאולה חדש, דור תקוה גדולה, דור של לעתיד לבוא, הוא עתה חוט השדרה של הדיפלומטיה הציונית העולמית. שמו יכתב בכל אופן בספר הזכרונות הגדול של העם הנצחי“. ואולם ביותר ראוי להשמע מאמרו של הסופר י. ח. גרודסקי הקוב בשם „נחום סוקולוב מקרוב“. ואלה הם קטעים ממנו: כעשרים שנה הייתי בעוזריו. ובשבתי במחיצתו ימים רבים, הנה היתה לי? האפשרות להתבונן מקרוב אל הכשרונות הגאונים שחונן בהם. כח זכרוננו גדול ונפלא כל כך, עד כי סוקולוב בעצמו לא אחת הגיד בשיחתו עמי, כי אינני משיג, איך נשמרים בזכרוננו חמרים חמרים כאלה. רבבות מלים ומושגים, תכנס של אלפי עובדות ומקרים, שיחות וספורים, אלפי ספרים ומקראות וחוברות, משחר טל הילדות ועד רגע האחרון, הכל צפון ונשמר כבקופסא דפרזלא, הכל צפוי ונחרת כביום אתמול כי עבר, די לסוקולוב לקרוא פעם בעיון קל באיזה ספר, כדי לחזור אחרי שנים רבות בעל פה על הדברים שקרא. אם היתה לו שיחה עם איש, לוא גם לפני שלשים וארבעים שנה, יזכרנה לכל פרטיה, ואפילו תנועות האיש ברגעי שיחתו.

לא אוכל לפסוק הלכה, מי נדחה מפני מי, אם הספרות נדחית מפני העבודה הציונית, או להפך. אפשר, כי תעודת נחום סוקולוב בתור מנהיג ההסתדרות הציונית גדולה ונכבדה לעתידות עמנו, לתחיתו ולגאולתו, יותר מתעודת סוקולוב בתור סופר המחיה ומפרה את שפתנו וספרותנו. אבל את אשר עם לבבי לא אכחד, ידאב לי, על כי אין סוקולוב יושב עור אתנו כסופר וכעורך. כמה אוצרות

חסרה הספרות העברית בגלל זה! כמה ספרים ומחקרים ואלפי מאמרים נוטלו מספרותנו בלכתו מאתנו אל העולם הגדול.

אבל יש אשר יבוא רעיון בלבי, כי לא יתכן שסוקולוב עזב את עבודתו לעברית, אשר אותה אהב ולה הקדיש מיטב שנותיו, הנני בטוח, כי גם עתה מוצא לו סוקולוב רגעי חופש וכותב בספר זכרון לפניו את הגיונותיו ופגישותיו ו"אישיו" ורשמי מסעיו, ועוד נזכה לקרוא את כתביו אלה ולהתענג כבימי שבתו אתנו פה. אמנם אין מלאך אחד עושה שתי שליחות, אבל האם יבצר מנחום סוקולוב, ענק הרוח והכשרונות, לעשות אפילו עשר שליחות בבת אחת?

הסופר הישר הזה היה האחד, אשר נגע בשאלה קשה זו: מי נדחית מפני מי? מבלי תת עליה פתרון. הוא היה האחד אשר הביע את דאבון לבו, על כי אין סוקולוב יושב עוד אתנו כסופר וכעורך, אמנם התנחם מר וגרודסקי בזה, שאיש כסוקולוב עוד ימצא רגעי חופש, לכתוב זכרונות ולחבר ספרים, ותקוותו לא נכזבה, הלא רואים אנו, כי כבר חבר איזה ספרים, למן העת שעזב את כסא רדקטור שלו, ועוד היום ידו נטויה וזריזה לעבוד על שדה הספרות, אבל אינו דומה מי שתורתו אומנתו למי שאינה תורתו אומנתו, או למי שטרוד בצרכי הכלל ומוצא לו רגעי חופש ללמוד תורה ולחבר ספר; ויש אשר מחליטים, כי הקולר תלוי בספרותנו העניה: לו הנחילה את ספריה הגאונים עושר וכבוד כספריות הלועזיות, כי עתה עוזב לא עזובה אפילו בעד תכלית גדולה וקדושה כמו הציוניות. לא נתמלאה אפוא הציוניות אלא מחורבנה של הספרות העברית.

ז. ה"אני הקבוצי".

מר סוקולוב כותב: "רוצה הייתי לשלוח לו את ספרי האחרון ה"אני הקבוצי", אבל אני טרוד מאד ומזכירי עזבני לע"ע". הנני מגיש לו את תודתי בעד הודיעו אותי מרצונו זה, כי עי"ז גודע לי ממציאותו של אותו ספר, ובכן בקשתיו ומצאתיו וקראתיו והתענגתי עליו מאד. וחפץ אני לשים עליו דברתי בכלל ולהעירו ע"ד שגגה שיצאה מלפניו בעין תלמודי חשוב מאד בפרט.

הספר נכתב ונדפס בניו-יארק, בהיותו שם בשנת תרפ"ט לעשות תעמולה להציונות, ויחברוהו, כאשר כותב בהקדמתו, בין הפרקים, בשעות פנויות מועטות באמצע עבודה רותחת, סוערת, בתוך יעף חפז, בין כרכים ענקיים, מזועזעים, וקסרקטראות בנות ארבעים וחמשים מכפלות, המחפירות את פיראמידה היאופס, את אנא-סופיא ואת מגדל אפל. והוא מסה מכוונת לפתוח שער לביסוס שיטת הציונות, של השאיפה לתחיה לאומית ושל ה"אני מאמין" הציוני על יסודי דעת הנפש. ארץ ישראל בעצמה — הוא מסיים את הקדמתו — במדה שהיא הולכת ומתפתחת, נעשית ל"אני קבוצי" שלם, ומרכוז האומה, בה במדה היא הולכת ורוקמת פסיכולוגיה רב-גונית מיוחדת לעצמה, ועל אודותיה עתידים בעלי ההסתכלות והנסיון לכתוב ספרי-ספרים.

מהפסיכולוגיה ההיא עתיד — וכבר התחיל — פלג של אורה לשטוף ולזרוח בעולם היהודי. נושא הענין כאן הוא העולם היהודי המפורד ומפורד בין העמים במצבו הנוכחי. בספר זה, המכיל 120 עמודים, מביא המחבר דוגמאות מעולם המעשה בשפע רב, מענינים לנו ביותר הן הקטעים האחרים מעולם היהודי:

(א) בילדותי שמעתי את המגיד מקלם כשדרש בעיר מולדתי, כשזוהו על עונות הדור, כשהוכיח, כשקלל, כשהתרפס בקולי קולות, שמהם נשמעו גניחות כל הדורות, כשנענע את ראשו ואת זקנו וכל עצמותיו, ענו לקראתו כל הקהל בגעגועים, באנחות, געו בבכיה, נמוגו בדמעות — אנשים ועוד יותר נשים — הסתכלו כלפי מעלה, השתחוו והתכווצו, התווו בדכדוך נפש; ואותם קולי קולות לא פסקו גם אחרי שסיים המגיד את דרשתו, גם אחרי עזבו את העיר, גם אחרי אשר עברו שנים. ההדים האלה הוסיפו לרעוד באויר, סלסולי הנגון הוסיפו לזמזם באוזני העם, פאראקסיוס — העצבים עבר רק לאט לאט.

(ב) אנו יודעים אך מעט את תכונת נפש הקדושים שמסרו נפשם על קדושת דתם, אבל מן המעט הידועים לנו, יכולים אנו לברוא לעצמנו מושג משהו על דבר ההתלהבות המאוחדת הכבירה, שהקיפה את המאמינים ברגעים המכריעים של נסיון מועקה ומתנג, וכו' וכו'. "עשרה הרוגי מלכות" היו מלויים רבבות הרוגי מלכות בדורות שאחריהם. ר' עקיבא ור' ישמעאל וכו' ארחו לחברה עם היוצאים ליהרג, ולחשו באזניהם של העולים לגרדום לידון פסוקים של רוממות. לדורות המאוחרים כבר היה טמיון, רכוש גדול, נחלה בלי מצרים מן העבר. תתנו למדה את שנת מזר"ה, מזרה את ת"ח, ות"ח את קדושינו אנו. (עמוד לט) (ג) ככה בין החסידים. "העולם" הוא "אני קבוצי" של דור אחר דור. העולם של גור נוסע לגור, ושל אלכסנדר — לאלכסנדר, עם שנויי גברא קטנים. האנשים נשמטים, מתחלפים. "העולם" נמשך והולך. יש לו טמיון משלו ותמחוי משלו, שקיקה ורגיגה, ותהום של כונות ידועות, גוון של משטר רוחני וגם של משטר כלכלי ידוע. (עמוד מב)

(ד) בפרק האחרון כותב המחבר: עוד אך מקרא אחד אומר דרשוני: האפנה. לכאורה אפנה היא מיחוש של נשים, ש"דעתן קלה". שמקפידות על הצורה החיצונית, שמשדלות להתיפות. פשיטא, שגדול כח שלטון האפנה בין הנשים עד לאין שיעור, יותר מבין הגברים. אבל טעות היא ביד האומרים, שאין האפנה מצויה כלל בין הגברים, או שהיא מצויה רק בין הגנדרנים המתהדרים הקלים. במדרגות שונות האפנה שולטת בכל מקום, ובשיעור משהו ובטל באלף אפילו בין אחינו החרדים; ואפילו בין החסידים הנלהבים, ההטעמה הדתית של התלבושת המיוחדת משום "בחוקותיהם לא תלכו" היא אסמכתא קלושה, שעל ידיה אפשר לאסור הכל ולא "להניח חיים לכל חי". תופשי התורה יודעים שהתלבושת הזאת לא באה מסיני, או מהסנהדרין, או מבבל, ושלא כך לבשו היהודים של משה רבנו, בדורו של הלל, או בדורו של רב אשי. ה"בחוקותיהם" נוגע לסדרי עבודת אילים קדמונים, ולא לסדרי החיים הכלליים ולתבנית הבגדים שאדם לובש. ומאמר המדרש על דבר אבותינו במצרים, "שלא שינו שמם" וגו', הוא דרוש אגדי נוסד על המלה "מצוינים" ועל הפסוק "ויהי שם לגוי", והרי זה דמיון בדבר העבר אבל "אין למדין מן האגדה" ואין לתלות במאמר כזה דין בשביל ההווה. ברי לן שבימי התלמוד לא היה אף מושג קל על דבר תלבושת מיוחדת ומחויבת ליהודים לבדם. אילו היה דבר זה נחשב, לא רק בפלל מצוה, אלא אפילו בפלל הידור מצוה, והפכו — לא רק בכלל עבירה, אלא בבואה דבבואה של עבירה, אז היו מחברים עליו מסכתא שלימה, ועל כל פנים פרק אחד, ולפחות סוגיא אחת, ולא יצאו ידי חובתם באיזו רמז דרך אגב כלאחר יד. הרי ידוע לנו דרכם, ומפורסם אופן הרצאתם, שהאריכו למעניתם על כל גדר וגדר,

בשקלא וטריא, ומגלן ומניין, והבאת הלכות וברייתות, קבלות וסברות ושמעותות; והיתכן שדלגו על דבר כזה שהוא מעקרי חיי יום יום? האמת תורה דרכה, שהדבר הזה לא עלה על לבם אף בחלום; אלא שנתפשט מאליו בתור מנהג ואפנה. בדורות הבינים — לא נדבר על דבר דורות הרי"ף, ה"מב"ן, הרשב"א בספרד, ששם לבשו היהודים בגדים ודברו שפה אחת ודברים אחדים עם כל יושבי הארץ; אבל גם בדורו של רש"י והר"ת בצרפת, או הר"ם מרוטנבורג והרא"ש (בתחלתו) באשכנז, מקום האדיקות הדתית היותר קפדנית, היו המלכויות הרשעות מוכרחות לגזור על היהודים, להצדיק סלאי צהוב לבגדיהם, או לחבוש לראשיהם מגבעות מחודדות, למען יכירום, שהם זרע קלל ה'; מפני שבלאו הכי לא היו מכירים אותם בנקל כל כך, והגזירות האלה נחשבו בעיני היהודים כגזירות רעות! הלא אילו היה עולם-יהודי כמנהגו בכמה ארצות באירופה המזרחית בתמנתו הידוע לכלנו, יהודים מגודלי זקן ופאות, מאריכים בעליונים ומקצרים בתחתונים, שהתינוק יכול להכירם ממרחק, ההיה מן הצורך להכריחם לשאת סמרטוט צהוב מיוחד על גלימותיהם, כדי להבדילם וליחדם, ואילו חשבו היהודים ההם, שמצוה היא להצטיין בבגדים, הלא היו מקבלים בנחת רוח כל גזירה כזאת, והיו מסתעיים בסרח העורף לחזק את ההצטיינות, שנצטוו עליה, לפי דברי התמימים, במאמר המדרש. (פרק י"ב דף ק"י)

סיום הספר: „על יסוד כל הלמודים האלה הובלט צלם דמותו השלם של ה„אני הקבוצי“ היהודי במלא התפתחותו ותפקידו בארץ ישראל, וקטעיו וחלקיו, במדרגות שונות, ומה הם חסרם, וכיצד אפשר לתקנם ולשכללם — בתפוצות ישראל. הגענו לידי מסקנותינו: (א) ה„אני הקבוצי“ הוא תופעה אמתית, מסוימת ומדויקת. (ב) הוא מתהווה לרגל השראת רוח, שגורמות לשתוף ההרגשה. (ג) ישנם אפני השפעה, המוליכים את ה„אני הקבוצי“ לשעה. (ד) הקהל משנה את היחיד, ומוסיף לגשמתו הפרטית את הנשמה היתרה של הקבוץ. (ה) בתנאי-מצב ידועים ה„אני הקבוצי“ יוצא לתרבות רעה באחרים — הוא יוצר גדולות ונפלאות. (ו) ה„אני הקבוצי“ הוא צו מוחלט וחזק ולא יעבור בישראל. (ז) ה„אני הקבוצי“ מתגבר ומתעמק על ידי מסורת מסודרת מדור לדור. (ח) בתוך המשבר הכללי השולט בעולם נראו עקבות „אני קבוצי“ חדש בתבנית „חדר הלאומים“. (ט) ה„אני הקבוצי“, שנתבדל בקרב עמנו, ראשו ועקרו: הציונות והבית הלאומי בארץ-ישראל. (י) יש חבור עמוק, רוחני ומוסרי, בין „חבר הלאומים“ ובין ה„בית הלאומי“ בארץ-ישראל, ושניהם עתידים להביא ברכה לעולם“.

וזו תמצית המסקנות של הספר ה„אני הקבוצי“, אשר ראוי הוא למי שחברו, לאיש אשר למד הרבה בבית המדרש הישן, וקרא הרבה בספריות העולם, ושכלו ישר וחריף עד להפליא, וכשרונו — כשרון גאוני. אני מצאתי את הרעיון כללי שבו במדרש. הנה על הכתוב: „אתם נצבים היום כולכם“ כתוב במדרש תנחומא לאמר:

„בנוהג שבעולם, אם נוטל אדם אגודה של קנים, שמא יכול לשברם בבת אחת, ואילו נוטל אחת אחת, אפילו תינוק משברן, וכן את מוצא שאין ישראל נגאלין, עד שיהיו כולן אגודה אחת, שנאמר (ירמיה ג') בימים ההמה ובעת ההיא יבואו בני ישראל ובני יהודה יחדו וגו', כשהן אגודין מקבלין פני שכינה“.

נכונים הם אפוא דבריו בדבר ה"אני הקבוצי" הנוגע לעם ישראל, ואולם כמדומה לי, שכמו כן אפשר להאמר גם על הבית המרכזי "לאגודת ישראל".

והנה גם בספרו זה יצאה במח"כ שגגה גדולה מלפניו, היינו, החלשתו, כי בימי התלמוד וגם בימי הרמב"ם, הרי"ף, הרשב"א ורש"י לא היה אך מושג קל ע"ד תלבושת מיוחדת ליהודים, ודבר זה לא עלה על לבם אף בחלום, אלא שנתפשט ביניהם בתור מנהג ואפנה, כי באמת מעולם היו מלבושי היהודים שונים ממלבושי הנכרים ואסור היה להם להדמות אל הנכרים במלבושיהם. הנה כי כן כתב הרמב"ם בפרק י"א מהלכות עבודת אלילים:

אין הולכין בחוקות העכו"ם ולא מדמין להם לא במלבוש ולא בשער וכיוצא בהן שנאמר ולא תלכו בחוקות העכו"ם, ונאמר בחוקותיהם לא תלכו ונאמר השמר לך פן תנקש אחריהם, הכל בענין אחד הוא מזהיר שלא ידמה להם, אלא יהיה הישראל מובדל מהן וידוע במלבושו ובשאר מעשיו כשם שהוא מובדל מהן במדעו ובדעותיו, וכן הוא אומר ואבדיל אתכם מן העמים לא ילבש במלבוש המיוחד להם. (מקורו בספרא)

וזהו לשון הרמב"ם בספר המצות מצוה ל': הזהירנו מללכת בדרכי הכופרים ומהתנהג במנהגותיהם ואפילו במלבושיהם וכו' וכבר ידעת לשון הנביא על כל הלבושים מלבוש נכרי, וזה כולו להתרחק מהם ולגנות כל חוקותיהם ואפילו במלבוש. (יעו"ש)

וכן מצינו בגמרא (סנהדרין ע"ד): אמר ר' יוחנן אפילו שלא בשעת גזירת המלכות לא אמרו אלא בצנעא אבל בפרהסיא אפילו על מצוה קלה ידגו ואל יעבור, מאי מצוה קלה, אמר רבא אמר רב אפילו לשנויי ערקתא דמסאני. פירש רש"י: שדרך הנעל, שאם דרך הנכרים לקשור כך ודרך ישראל בענין אחר, כגון שיש צד יהודית בדבר, ודרך ישראל להיות צנועים, אפילו שינוי זה שאין כאן מצוה אלא מנהג בעלמא יקדש את השם בפני חבריו ישראל. והרי"ף פירש: שתגוים היו עושים אדומות והיהודים שתורות שאין דרך הצנועים להיות לבושן אדום.

מעשה, כי רב אדא בר אבהו חזייה להאי כותית, דהוי לבישת כרבלתא בשוקא, סבר דבת ישראל היא, קם קרעיה מינה, אגלויי מילתא דכותית היא, שמוה בארבע מאות זוזי. פירש רש"י: כרבלתא, בגד חשוב ואדום ואין דרך בנות ישראל להתכסות בו משום פריצות. (ברכות דף כ').

וכן נמצא בטור יורה דעה סימן קנ"ב: "אסור לאדם לומר שהוא עו"ג כדי שלא יתרגונו, אבל אם כדי שלא יכירוהו שהוא יהודי משנה מלבושו בשעת הגזירה מותר". —

המחבר כותב (עמוד ק"ה): "תופשי התורה יודעים, שהתלבושת הזאת לא באה מסיני, או מהסנהדרין, או מבבל, ושלא כך לבשו היהודים בדורו של משה רבנו, בדורו של הלל, או בדורו של רב אשי". פלא הוא, כי ככה יכתוב איש אשר כמוהו. אמנם כן, התלבושת לא באה מסיני, אבל זאת באה מסיני, להבדיל מן העמים אף בנוגע במלבושים, אם הנכרים יקצרו בעליגונים, יאריכו היהודים בהם. וכדומה, כן הוא רוח ישראל סבא, "קידשא בריך הוא ואורייתא וישראל חד הוא". לצורך קיום עם ישראל בגויים, להשאר עם ממלכת כהנים, לבלתי הטמע ביניהם, הורם חוש הטבעי שלהם, להבדל מהם בכל דרכיהם. אף בשמם לשונם ולבושם. ובאמת ה"בחוקותיהם" נוגע לא לבד לסדר עבודת אלילים

קדמונים, אך גם לסדרי החיים הכלליים, ולתבנית הבגדים שאדם לובש. —
המחבר כותב: „ומאמר המדרש על דבר אבותינו במצרים, שלא שנו את
שמש וכו' הוא דרוש אגדי, אבל אין למדין מן אגדה“. מי הגיד לו, כי מן אגדה זו
למדו כן, הן לא נמצא דבר זה בגמרא, אבל באמת אין עדות אגדה פסולה ח"ו,
אם היא מספרת ומעידה כן, אין לספוק באמתתה, כי לא לבד מן הדיוק של
הפסוק יצא להם שכן היה, אך הם ראו זאת באספקלריה מאירה, ראו כי עם
בני ישראל נשאר שם גוי אחד ולא התבולל בקרב המצריים, אף שהתורה עדיין
לא נתנה להם, הבינו ברוח קדשם, שלא שנו שמש לשונם ולבושם, וזאת הספיקה
להם, שלא נכחד קיומם, וסמכו חכמינו הדבר על המקרא. כמו כן מצינו בגמ'
(יומא ע"א): גמרא גמירי להו ואתי יחזקאל ואסמכוה אקרא. —

המחבר כותב: „המלכיות הרשעיות היו מוכרחות לגזור על היהודים להדביק
טלאי צהוב לבגדיהם, או לחבוש לראשיהם מגבעות מחודדות, ואילו חשבו היהודים
ההם שמצוה היא להצטיין בבגדים, הלא אז היו מקבלים בנחת רוח כל גזירה
כזאת“. כגעת בשאלה זו אך רוח דעת מצויה היא במח"כ כלא היתה, הן הטלאי
הצהוב היה אות קלון ובזיון, המשים את נושאו לשחוק ולקלס, והוא אפוא גזירה
רעה, בעוד אשר בגדים ארוכים, אם הם נקיים ונאים, הם מנא מכבודתא כבגדים
הקצרים, ואינם מעוררים להתקלס בם. (על זה העירני הרב הת"ח הגביר ר' חיים
אברהם טרונק).

דבר חשוב בענין זה מצאתי ב„ספר וכוז“ לסבי הרב הגאון ר' ברוך
בנדיט מלאסק (עמוד כ"ז). הכומר שואל: לפי דבריך כי התלמוד מחזיק אותנו
לגרי תושב, והמשיח המקוה להם הוא משיח אחד לכל משפחות האדמה ולא
יבדילנו ה' מעל ישראל, הרי נאמר בתורתם ואהבתם את הגר, גר ותושב וחי
עמך, וגדר חיוק האהבה הוא ע"י השתוות בשם לשון ולבוש, ולמה מזהיר אותם
התלמוד שימסרו נפשם אפילו על ערקתא דמסאגי, הלא הריחוק מטייל פירוד
ושנאה וקנאה ונקימה ונטירה. והנה מצינו במקרא (שמואל א כ"א) להיפך, כשדוד
היה בורח מפני שאול, שם לנפשו מקלט בבית אכיש מלך גת ובארצו, ואיך
יאומן שלבש בעת בהלה זו בגדים אחרים, שהרי גם בחפזו, הרי מוכח שבגדי
היהודים היו אז שוים עם בגדי הנכרים, ולא הכירוהו.

השר השיב: הנה מצינו להיפך, איך חנן בן נחש מלך בני עמון הכלים
את שלוחי דוד (שמואל ב ל"ד) ויגלח את חצי זקנם וישבו ביריחו עד שצמח
זקנם, ולא היו מגלחים את חצי זקנם אפילו במספרים באופן המותר להם, לפי
שגדרי עצמם, כדי שלא יכשלו קצתם לגלח בתער השכירה, ואיך תאמין שדוד
לא הגיד אל מלך גת, כי הוא יהודי, איך לא הכירו בהרגל הלשון, שלא היה
רגיל בלשון פלשתיים כמותם. אך שלום היה להם עם היהודים, ולאחר זמן
נתעוררה ביניהם המלחמה. ובאמת הכירוהו עבדי אכיש ויאמרו הלא זה דוד מלך
ישראל, כאמור שם, ושינוי לבושם הוא מוכרח להם לקיים איסור החתון, מסתמא
נכשלו כמה פעמים, שבאו גויים זרים ואמרו שהם יהודים ונתחתנו בישראל, כמו
בעולי בבל שנשאו נשים נכריות, ואפשר שעל פי טעות היה, ולפיכך הוכרחו
לשנות שם ולשון ולבוש, ואיסור החיתון מפורש בתורתם, שלא יסירו את בני
התערובות מאחרי המקום. ע"כ.

על כל פנים נראה, כי גוזמא אמיריקנית היא מה שכותב המחבר, כי בימי
התלמוד לא היה אף מושג קל ע"ד תלבושת מיוחדת ומחויבת ליהודים, וגם בימי

הרי"ף והרמב"ם לא עלה דבר זה בלבם אף בתלום. —
 בדברי הימים ליהודים בפולניה כתוב מעשה, שהממשלה הרוסית גזרה על
 התלבושת ועל הפאות של היהודים בפולניה, בחצצה כי היהודים בארצה יהיו
 דומים בחצוניותם לשאר האזרחים, ובשנת תרי"א התחילה להוציא פקודתה לפעולה
 בוורשה, ותהי צעקה גדולה בקרב היהודים. היו גאונים מפורסמים, כמו בעל
 ה"חדושי הרי"ם" והרב הצדיק ר' אברהם מטשיכנוב, (ב) אשר גזרו אומר,
 שהיהודים לא יקיימו פקודת המלכות, וימסרו נפשם עליה, כאשר אמרו חז"ל
 בנדון ערקתא דמסאני. וכן עשו. וכמה מאות יהודים הוכו מאת שוטרי העיר
 באכזריות והוסחבו לבתי האסורים. אכן נוכחה הממשלה הרוסית, כי חסרת אונים
 היא להוציא פקודתה לפעולה — והגזירה נתבטלה.
 היטיב אשר העיר אותו צדיק ר' בנדיט מלאסק, כי היהודים נוהרים בשם,
 לשון מלבוש משום חתון, כאשר גזרו על "ינם משום בנותיהם". ובאמת לו שלש
 אלה שמרו היהודים, לו היו מצוינים אפילו באחד מהם, כי עתה כמה מאות או
 אלפי "נשואי תערובות" לא יצאו לפעולה בארצות המערב ואסימלציה לא
 התגברה בקרב היהודים כל כך בעו"ה, כי אשה נכרית בודאי לא היתה חפצה
 להנשא לאיש יהודי המצוין ומובדל מן העמים באחד מן הדברים הנזכרים.
 וכן להפך, והמשכילים אשר עזרו להשתוות היהודים עם הנכרים בשם לשון מלבוש,
 עתידים ליתן את הדין.

(א) ע"ד תלבושת המיוחדת ליהודים בכל הדורות כבר נכתבו הרבה מאמרים בספרות העולם.
 עיין באנציקלופדיה היהודית הרוסית ערך "אדיזשדא".
 (ב) הנסיך הרוסי בורשא צוה להושיב במאסר את הגאון בעל ה"חדושי הרי"ם" ולהכריחו כי
 יוציא קול קורא אל היהודים, כי יקיימו את פקודת המלכות. לילה אחד ישב בבית האסורים, ויאיימו
 עליו, כי יגלחו את פאותיו וזקנו. אבל הוא באחד, ולא שמע בקולם. בינתיים התיצבה לפני הנסיך
 חבורה של היהודים כחורשה, ואתם היו גם איזה רוצנים פולנים, והם העירוהו לדעת, כי לא נשמע
 עוד בעירם כדבר הזה, להתנהג עם איש מורם מעם כמוהו באופן כזה. הנסיך קבל דבריהם ויתן
 פקודה להוציאו לחפשי. קודם חצות היום כבר היה בביתו. (ספר "מאיר עיני הגולה" עמוד 114)

א. הרב ר' הירש טומשוב.

הא' גברא רבה מחסידי קוצק, איפה חל, מה היתה אומנותו, איז נזכר שמו
בספרי החסידים ומתי שבק חיים לכל חי. (א)

ר' צבי הירש טומשוב נולד בעיר בילגוריי (פלך לובלין) בערך שנת
תק"ס. אביו ר' ישראל היה שם שו"ב, אשר בודאי היה מופלג בתורה וירא
שמים. בימי ילדותו נודע בתור עלוי ויהי גולה למקום חורף, הוא העיר טרניגורו,
(פלך לובלין). עיר מולדתו של אדמו"ר וצדיק המפורסם ר' חיים מצאנז. הנה
אותו גאון, שהיה בן גילו, התרועע עמו בעת ההיא ויזכור את כשרונו ושאר
רוחו אף לעת זקנתו. (ג)

ר' הירש נשא אשה בת אחד הבעלי בתים החשובים מעיר טומשוב (פלך
לובלין) ושם היה סמוך על שולחן חותנו ותורתו היתה אומנתו כמה שנים. על
שם עיר מושבו זו הוא נקרא עם כי כנוי משפחתו היה ליבלי. בטומשוב גר בעת
ההיא החסיד הגדול ר' מנחם מנדל מורגנשטרן, אשר נעשה ברבות הימים
לאדמו"ר המפורסם מקוצק, שהיה קשין מר' הירש ערך י"ב שנים. והנה הוא
הכיר את מעלות רוחו של ר' הירש, ונתקרב אליו, ועלה בידו להכניסו תחת כנפי
החסידות, ובהשפעתו נעשה לחסיד נלהב, ואולם מקודם רחוק היה מדרך החסידות,
בהיות אביו וחותרו מתנגדים. (ד) ועם הרב ר' מנדל נסע לעתים לפשיסחא אל
הרבי ר' בונם.

והנה מן היושבים במקום הרבי שלהם שבועות וחדשים היה ר' הירש
ליבלי, כאשר נהוג נהגו האנשים המעולים שהתמכרו לחסידות בימים ההם. ושם
כבר נמנה בין החסידים היותר חשובים. ובאשר הרבי ר' בונם היה שונה בכל
יום שיעור בעניני גפ"ת לתלמידיו הגדולים, אשר נקראו "חבריא קדישא", אז
נמצא גם ר' הירש בתוכם.

מספרים, כי במשך זמן מסוים היה ר' הירש לומד שם מבלי הקשות ומבלי
תרץ כלום. ובגלל זה הוקל כל כך בעיני חבריו, עד כי אמרו לדחותו מן השיעור,
אכן הצליח לומר דבר חכמה אחד, אשר הצילתו מתרפה זו. הנה אז למדו במס'
קידושין דף י"ג ע"ב. על דברי המשנה "האשה קונה את עצמה בגט ובמיתת
הבעל" איתא שם בגמרא: בשלמא גט דכתיב וכתב לה ספר כריתות אלא מיתת
הבעל מנלן? ומביאה הגמרא לזה ראיות שונות. והקשה הרב ר' מנדל לשאל,
הלא אפשר ללמוד דבר זה מן העובדה הכתובה בספר שמואל (א' כ"ה), כי דוד
המלך לקח לו לאשה את אביגיל אחרי מות בעלה נבל? ויען ויאמר ר' הירש:

"משם אין דאיה, מפני שנבל היה מורד במלכות, ודין הוא, כי נכסי מורד
במלכות שייכים אל המלך, אם כן אף שנאמר, כי במיתת הבעל אין האשה קונה
את עצמה להנשא לאיש אחר, ג"כ היה מותר לדוד המלך, לקחת לו לאשה את
אביגיל אשת נבל, מפני שכל נכסי נבל שייכים לו, והיה אפשר לומר, כי אשתו
היא בכלל שאר נכסים השייכים אל המלך".

(א) למר נ"ס ערכתי שלשה מכתבים בענין זה, אבל כאן כתוב ביתר באור.

(ב) כן שמעתי מאת הרב הת"ח ר' חיים אברהם טרונק נ"י.

(ג) כן שמעתי.

(ד) כן שמעתי.

והנה דבר זה הוטב מאד בעיני ה"הבריא קדישא", ולר' הירש הושב כבודו ונשאר על מקומו בשלום. (א)

אדמו"ר ר' חנוך העניך הכהן מאלכסנדר היה אומר, לפי עדותו של הגאון החסיד ר' יוסף לוינשטיין, כי איש איש מתלמידיו של הרבי ר' בונם היה ראוי להמשיך עדה גדולה. (ב) ובודאי אפוא גם ר' הירש טומשוב היה בעל מדרגה כזו.

ב.

בשנת תקפ"ז י"ב אלול נתבקש הרבי ר' בונם בישיבה של מעלה. אז נעשה קהל חסידיו לשתי מפלגות. מפלגה המרובה עשתה לה לרבי את הצדיק הגאוני ר' מנחם מנדיל הנזכר, וינהג נשיאותו בעיר מושבו טומשוב, ומפלגה המעוטה דבקה אחרי האברך הצדיק הנפלא ר' אברהם משה, בנו של הרבי ר' בונם, ויהי ממלא מקום אביו בפשיטחא. (ג) והנה ר' הירש ליב נקשר אל הראשון, לא לבד בתור אחד החסידים, כי אם גם בתור אפוסטרופוס ונאמן ביתו. למען הבין את פקידותו אל נכון, מן הראוי הוא לדעת מעט ממחלתו של אדמו"ר ההוא, כפי אשר יתארהו אחד מחסידיו, הוא בעל "שם הגדולים החדש" בספרו ההוא:

"רבנו הקדוש מו"ה מנחם מנדיל, עיר וקדיש, מי יעצור כח להגיד דרכו בקודש, מי ימלא קדושתו ופרישותו וחסידותו, תורתו וחכמתו ורוח קדושתו היו הפלא ופלא, גם שרי התורה מגאוני ישראל אל מול פני המגורה במלין יעצרו, כי מלאך ה' צבאות הוא, רבבות אלפי ישראל נהרו אליו, לשמוע מפיו דברי אלקים המאירים בשמים, ולשתות בצמא ממעין יוצא מקודש, ואף כי אחרי אשר גבה לבו בדרכי ה' ובחר רבינו הקדוש להבדל מבני אדם, וידו נטה אל צפון, כעשרים שנה לא זזו פעמיו מקיר הבית וחוצה, והוסף טהרה על טהרתו וקדושה על קדושתו. מכ"ו חכמתו בחוץ תרונה, מימינו אש דת כמו להופיע לכל באי שערינו". איש גאון וקדוש מתבודד כמוהו בודאי צריך היה לאיש, אשר ידבר עמו לפעמים בדברי תורה וחסידות, אשר ימלא את ידו לעשות בעדו דברים נחוצים שונים, וגם כי תהיה לו השגחה על כלכלת ביתו ושאר צרכיו, והנה איש המעלה הראוי למשרה זו היה ר' הירש ליב; לו היתה האפשרות להשביע רצון לאותו אדם גדול, וזאת היתה גם מגמת נפשו.

והנה ימי נשיאותו של אדמו"ר ר' מנדיל בטומשוב לא ארכו, כי בשנת תקפ"ט העתיק מושבו לעיר קוצק. (ד) וילך אתו ר' הירש. שם קנה או בנה לו בית נאה ומרוח, ויהי אפוא תושב קוצקא ונאמן ביתו של אדמו"ר מקוצק לעולם.

(א) ספר שיח שרפי קודש ה"א עמוד ל"ז.

(ב) ספר "שמחת ישראל" להרב ר' ישראל ברגר.

(ג) כעבור חמשה רבעי שנה נפטר אדמו"ר ר' אברהם משה (א' טבת תקפ"ט) וקהל חסידיו נלוו

אל אדמו"ר ר' יצחק מווארקין.

(ד) טבת עזבו את טומשוב היתר, כפי המסופר, באשר שם גר בעיר ההיא גם אדמו"ר הצדיק ר' יוסף מיארטשוב, שהיה רב גדול בישראל, תלמידם של הרבי ר' יעקב יצחק מלובלין והרבי ר' יהושע העשיל מאפטא, אשר גם אליו באו חסידים רבים לשמוע מפיו תורה, והנה לר' יוסף וחסידיו לא נותרה היתה דרך החסידות של אדמו"ר ר' מנדיל ומעריציו, ביתור מפני עברם זמן תפלה, ויריבו אפוא עמם, וכן היה אומר אדמו"ר ר' מנדיל: "איתא בגמרא (סוטה מ"ט) שני תלמידי חכמים הדרים בעיר אחת ואין נוהים זה לזה בהלכת אחד מת ואחד גולה, אני רוצה להיות הגולה".

וכן היה חותם בסוף כתב הסכמה להדפסת ספר: „הק' צבי הירש טאמאשאווער מבית הרב מקוצק שליט"א" (א)

ממשרה כבודה זו נמצאה גם פרגסתו, כי חסידי קוצק האמידים הענק העניקו לו בעין טובה, למען יוכל לחיות בכבוד הראוי לו, בהיות כל עתותיו נתונות היו לרבים הגדולים. ור' הירש, שהיה גם דולה ומשקה מתורת רבו לאחרים, היה חשוב בעיניהם עד מאד, וכשבאו לקוצק החסידים היותר חשובים התאכסנו בביתו. אמנם בימי חורפו היה בודאי עוסק במסחר, או אולי זוגתו היתה בת חיל, אשר עסקה בפרגסת ביתה. הן גדולי חסידי קוצק שנאו את הרבנות ואהבו להתפרנס מעבודה אחרת.

הגאון הצדיק בעל „חידושי הרי"ם", למשל, שהיה החסיד הכי חשוב בקוצק, לא חפץ לקבל עליו עול רבנות ויהי מתפרנס ממסחרים שונים. פעם היה לו בשותפות בית מלאכה למעשה חומץ, פעם — בית מלאכה לטליתים, ופעם — בית מסחר והוצאת ספרים. ועם כי לפעמים מוכרת היה לחיות חיי צער, מנע עצמו מרבנות. (ב) אדמו"ר ר' דוד מקוצק היה בעל חנות לסחורות מנפקטור, שבה היתה זוגתו נושאת ונותנת. אדמו"ר ר' זאב לנדא מסטריקוב היה רוב ימיו מתפרנס ממסחר של יערים, שהיה עושה עם שותפים, וימאן בכל כסא רבנות אשר הציעו לפניו. והרבה עשו כמוהם בקרב חסידי קוצק. גם ר' הירש ליביל היה יכול בודאי למצוא כסא רבנות או איזה ענף מסחר להתפרנס בו, אבל טוב היה לו הרבה מונים היות אפטרופוס בתוך ביתו של הרב בקוצק, אשר היה דומה למלאך ה' צבאות, מהיות תופש רבנות או מתפרנס מאיזה ענף מסחר. (ג)

מעשה שאדמו"ר מקוצק נתאלמן מאשתו הראשונה בערך שנת תקצ"ב והגאון בעל „חידושי הרי"ם", אשר התגורר בוורשה, הציע לפניו, כי יקח לו לאשה את אחות אשתו הבתולה מ' חיה, אשר היתה בביתו אחרי מות אביה ר' משה חלפן — אז קרא את נאמן ביתו ר' הירש ויצוהו, כי יסע לוורשה לראות את המשודכת אם אינה בעלת מום, ויתן לו כח הרשאה לגמור את השידוך. מקודם שלחו אל ידידו אדמו"ר ר' יצחק מווארקי לשאול בעצתו, וצדיק זה ענהו בכתב: „הנה שמחתי בכבוד המשולח וכו' והנה מסרתי עצתי אשר אני שוקד לטובתו, שיסע כבוד מוכ"ז נ"י לוורשה לגמור הנכבדות, אשר כפי המובן פשוט וטוב הוא, כאשר יספר בע"פ הכל לנכון". (ד) הרב ר' הירש עשה את שליחותו וברית חתן זו נתקימה —

מעשה שהציע ר' הירש לפני הנגיד החסיד ר' איטשע בלאס, כי ישתדן עם הרב מקוצק, היינו, שיקח את בנו ר' ירוחם משה לחתן לבתו, וישאלו

(א) על הספר „אבן משה" (ורשה הרי"ם) להרח"ג ר' יצחק פרלמוטר החזן הלודזי נמצאת הסכמה זו: כבוד אדמו"ר הרב שיח' לאוי"ט ראה בספר הזה „אבן משה" ואי"ה כשיצא מבית הדפוס יקח ג"כ ספר אחד. הק' צבי הירש טאמאשאווער מבית הרב מקוצק שליט"א הכותב בפקודת אדמו"ר הרב שיח' לאוי"ט.

(ב) ספר מאיר עיני הגולה.

(ג) מספרים שהגאון הצדיק אדמו"ר ר' חיים מצאנז, אשר היה מכירו מימי ילדותו, היה קובל על מצבו בחיים, וכן היה אומר: ז'האבען גענומען אזא כלי און האבען פון איהר געמאכט א פלעדער וויש". והנה שמעתי אומרים, כי מתנגד היה אותו צדיק לדרך החסידות של קוצק וזאת היא שגרמה לקובלגא זו.

(ד) ספר מאיר עיני הגולה.

ר' איטשע במבוכה: כיצד אפשר להוציא דבר זה לפעולה, הלא אם ישאלני הרבי, בדברו עמי אדות זה, אם אני יכול ללמוד, מה אוכל לענות לו? תענה ותאמר לו, השיבו ר' הירש, כשאהיה מחתונכם, אז אוכל ג"כ ללמוד. כן היה והשידוך נתקיים. —

מעשה, בעת היות בקוצק אבי אמי התלמיד-חכם החסיד ר' זעליג פרנקל מתושבי וגירז בערך שנת תרט"ו, וישב במסבה של חסידים לרגלי סעודת מרעים, היה חסיד אחד שואל בדרך הלצה: הן אחר אכילת הדגים מן החיוב הוא לשתות מעט יי"ש, וכן הוא החיוב קודם אכילת הבצלים, ואם כן שאלה היא, אם כבר שתינו אחר אכילת הדגים, אם כבר יוצאים בזה ידי חובת שתיה שלפני הבצלים? — ויען ויאמר סבי הנזכר: „הנה איתא בגמרא (ראש השנה): תקע בראשונה ומשך בשניה כשתים לא יצא“. הן נראה מזה, כי בשתיה אחת אפילו כשתיה מרובה, אין יוצאים ידי חובת שתי השתיות.

אז קם הרב ר' דוד, בנו בכורו של אדמו"ר מקוצק, שגם הוא ישב שם, ויקרא בכעס עצור: היתכן להביא ראיה מן הגמרא לדבר הלצה! והנה הפקח ר' הירש טומשובר השתמש בדברו ריבות אלה לענין חשוב מאד. וכן היה אומר: „אם אתם תריחו להדדי, אות הוא, כי יש איזו שייכות ביניכם, ע"כ התחתנו איש באחיו“, הדבר שיצא מפי ר' הירש נכנס באזניהם, והחלו לדבר בו בכובד ראש, והשידוך יצא לפעולה בהסכמת אדמו"ר מקוצק. — היינו, הפתולה מ' יוכבד בתו של ר' זעליג פרנקל נשאה לבנו השני של הרב ר' דוד, מר ישראל, הוא אדמו"ר הרה"צ, אשר אחרי פטירתו של אביו בשנת תרל"ג היה ממלא מקומו בקוצק ואח"כ התישב בפילב. —

כן היה ר' הירש טומשובר דואג תמיד לבית הרב מקוצק ושוקד לטובת בניו ונכדיו בחן ושכל טוב כאב ופטרון נאמן. —

אדמו"ר הרב הגאון ר' אברהם מסוכטשוב, חתן אדמו"ר מקוצק, היה מספר, כי ביום חתונתו, כאשר כבר עמדו המחותנים והחתן והכלה תחת החופה, המתינו זמן רב על ביאת אדמו"ר מקוצק לסדר הקידושין, עד אשר הרהיב עוז בנפשו הרה"צ ר' הירש טומשובר, אשר היה גם שושבין שלו, לכנס לקודש פנימה ולהגיד לו, עד היכן הדברים מגיעים תחת החופה. ויאמר לו הרבי, כי טרוד היה בקבלת פני צדיקים מפורסמים ידועים, שכבר נפטרו, אשר באו אליו לברכו בברכת מזל טוב — וילך אל החופה. —

אבי הרב הגאון הנזכר, הוא הרב הגאון והצדיק ר' זאב נחום, בעל המחבר ספר „אגודת איזוב“, היה לפני רב בעירה אלקוש, והנה כשנפנה כסא הרבנות בעיר ביאלא רבתי, אמר אדמו"ר מקוצק לנאמן ביתו ר' הירש, כי ישתדל לטובת מחותנו ההוא, כי ימנה לרב אב"ד בעיר ביאלא. והנה הוא הצליח בהשתדלותו ההיא, ור' זאב נחום היה שם רב אב"ד ותופש ישיבה כל ימיו. —

אחד החסידים היותר חשובים בקוצק, היה הרב ר' זאב לנדוי, בנו של הגאון והצדיק המפורסם ר' אברהם מטשיכנוב אשר נעשה לאחר זמן לאדמו"ר מפורסם בסטריקוב. והנה מצאתי מכתב מענין, אשר שלח אליו ר' הירש ליבל. ואני נותן לפני הקוראים מקצת ממנו עם חתימת ידו:

(א) ספר שיח שרפי קודש. (ב) ש"ב אדמו"ר מסוקולוב שליט"א ספר לי, כי ר' זעליג התנצל לפני הרבי, שקשה לו לקיים את השידוך, מפני שאין רכושו מתאים עם ההוצאות הדרושות לזה, ויען ויאמר: „אויב ס'אין א שידוך איז עס מיט אלעמען“. ובאמת רוח לו אחרי כן.

ב"ה יום א' אחרי מ' תרי"ג, קאצק.

לכבוד ידיד נפשי הרב המופלג החריף והבקי החסיד המפ' מו"ה זאב וואלף לנדוי.

אודיע לך ידידי כי נשמע פה כי כבוד אביך הגאון שליט"א נתקבל לאב"ד בק' פלאצק וספרתי הדברים פנימה ואמר לי באם הוא אמת בל תעשה באופן אחר רק השתדל במכתבים לטשעכנאווי לקבל אותך לרב ובודאי תפעול והרבה זרזני ע"ז. יצליחך השי"ת בכל ענייך ונזכה לראות פא"פ בשמחה ובנחת רוח.

אברהם יצחק זאליץ

כשחלה הרבי מקוצק בימיו האחרונים, והרופאים אמרו נואש לחייו, וישלח בנו הרב ר' דוד, מכתב אל הגאון בעל ה"חידושי הרי"ם", שיבוא תקף לקוצק, אז שם גם הפטרון הנאמן ר' הירש את ידו עם מכתבו ההוא ויכתוב עליו לאמר: הרבנית תחי וגם אנחנו מבקשים מאד מך שימחול לבוא תקף ומיד, אולי ישלח ה' עזרתו ע"כ. צבי הירש ליבל. (המכתב נדפס בס' מאיר עיני הגולה ח"ב).

חושש היה ר' הירש, כפי הנראה, שאותו גאון לא ימהר למלא בקשת ר' דוד, ולכן פחד ודאג לחיי אלופו הרם, אשר על כן זרזו גם הוא ברוב נמרץ הנזכר. —

ג.

ר' הירש ליבל היה תלמיד-חכם וצדיק. בכל מקום אשר נזכר שמו בספרי החסידים התואר, "הרה"צ" נתן לו. אדמו"ר הרב ר' יצחק מווארקא היה לעמים שולח מכתב אל ידידו אדמו"ר ר"מ מקוצק, והנה בכל פעם לא שכת מלרשום שם: "דורש אני בשלום ידידי הרב החריף ר' הירש נ"י". ולאדם המעלה אשר כזה חשבתו גם אדמו"ר הגאון והצדיק המפורסם ר' אברהם מטשיכאנוב. מעשה שר' הירש בא בצל קורתו באחד מ"תשעה ימים" של בין המצרים, ויצו אותו צדיק להכין לכבודו סעודה של בשר, מפני שלרגלי אורח כמוהו היא סעודת מצוה, שמותר בה לאכול בשר. ומודעת היא, כי הרב מטשיכאנוב לא זו מדיני השולחן ערוך וממנהגיו אפילו זין כל שהוא. שוב מעשה שר' הירש בא אליו, וילחש לו אותו גאון באזניו, כי מפני שאי אפשר לו לכבד תלמיד-חכם שכמותו כראוי לו, הנהו מפקיר את גכסיו, וממילא יהיה עני ויצא ידי חובתו במה שיכבדו. כן שמעתי מנכד נכבד של אדמו"ר מטשיכאנוב.

פעם אחת התנצל אדמו"ר מקוצק לפני אחד החסידים הגדולים שבא אליו, כי אין לו עם מי לדבר, וישאלהו אותו חסיד, הלא יש לו ר' הירש טומשובר? ויען ויאמר הרבי: "ס'געדויערט א שעה ביו כ'טהו איהם אויסגעניצען". (שעה חדה עוברת עד שאני מפהק אותו). הנה גם מתוך גנותו זו אנו רואים את שבתו. ובאמת החשיבתו מאד ותבה יתרה נודעה לו ממנו כל ימיו.

חשיבותו של ר' הירש עמדה לו להתחתן בזרעו של אדמו"ר ר' חנוך הניך הכהן מאלכסנדר. הנה בנו יתירו של האחרון, הרב ר' יחיאל פישל לויין, א) בבואו פעם בפעם לקוצק אל הרבי, התאכסן בביתו של ר' הירש. שם ראה את בתו היחידה, נערה נאה וחסידה, מ' מעלצי, ויאמר לקחתה לכלה בעד בנו החביב מ' פינחס יעקב, ועם היותו יודע, כי ר' הירש לא יפור לו מותר ונדוניא כאחד הנגידים, לתת חפץ לבנו בת ת"ח שכמותו. והנה הוא בעצמו הציע את השידוך וביאחו לידי גמר בהסכמת אדמו"ר מקוצק. ומוזג חשוב וזה שהיה מתושבי מגורי אביהם מאלניץ, יצא דור ישרים מאד. אחד מבניהם, הרב ר' חנוך צבי הי"ו, אשר נקרא כן לפי שמות זקניו הנזכרים, הוא התנא דבי נשיאה אדמו"ר בעל ה"שפת אמת" מגור, והוא מכהן פאר בתור רב אב"ד בעיר בענדין, ושמו נודע לכבוד ולתפארת, ב) ובנם השני הוא מתושבי לודו המצוינים מאד, נגיד, נדיב וחסיד מפורסם ר' בונם לויין, מקורבו של אדמו"ר מגור הי"ו. — ועוד שלשה בנים היו לר' הירש טומשובר, חסידים תמימים וישרים ומופלגים בתורה, ומהם יצאו משפחות נכבדות מאד.

ד.

בשנת תרי"ט כ"ב שבט נתבקש אדמו"ר מקוצק בישיבה של מעלה. והנה כמו אחר פטירתו של הרבי ר' בונם כן גם הפעם נעשה קהל חסידיו לשתי מפלגות. מפלגה המרובה עשתה לה לרבי את גיסו האדם הגדול בענקים ר' יצחק מאיר בעל „חידושי הרי"ם", ומפלגה המעוטה — את בנו הגדול הרב ר' דוד. והרב ר' הירש טומשובר — בתחלה לא הראה לדעת, אל מי מקדושים האלה יפנה. וזה כאיוזה שבועות אחר חג הפסח נודע בחוגי החסידים, כי הוא ילוח אל בעל ה"חידושי הרי"ם", ויהי הדבר לשיחה בפיהם. אחד מגדולי החסידים הקוצקאים, הרב התלמיד-החכם ר' ליפמן ליטמנוביץ מרדאמסק, היה הראשון, אשר הודיע דבר חדש זה אל אדמו"ר בעל „חידושי הרי"ם", והנה אותו גאון הודיע זאת באותו יום למקורביו, ויהי ר' הירש בזה למופת לחסידים רבים. אדמו"ר רי"מ העתיק מושבו לעיר גור ור' הירש היה מן המקורבים לו ביותר. ואולם נאמן ביתו של אדמו"ר מקוצק היה כל ימיו דואג למצב הכלכלי של ביתו שהגיע לאנחות, וכמה פעמים ענה בדרך כח ויסע למקומות שונים לגבות בעדו כסף מן החסידים, והם נתנו לו ה"מעות-קוצק" (כן נקרא) בנפש הפצה. שבע שנים נהג אותו גאון החסיד נשיאותו ברמה. בשנת תרכ"ו כ"ג אדר שבק חיים לכל חי, מבל"ה השאיר בן יורש כסאו, כי י"ו בנים היו לו וכולם נפטרו בחייו ל"ע. והנה גם הפעם נפלגו החסידים בדעותיהם בדבר בחירת ממלא מקומו. הין חסידים מפורסמים, אשר נלוו אז אל אדמו"ר ר' אברהם מטשיכנוב, אל אדמו"ר ר' יחיאל מאיר מגוסטיניץ, ומהם אשר שבו לקוצק אל אדמו"ר ר' דוד, ואולם ר' הירש טומשובר נלוח אל מחותנו אדמו"ר ר' הניך הכהן מאלכסנדר, אשר היה עוד חביב וחשוב ביותר אצל הרבי ר' בונם. מאור גדול

א) ר' יחיאל פישל היה אדם חשוב מאד, ת"ח וחסיד, נדיב ושוע ולו בית הרשת להתוך ברזל בעירה מאלניץ. נפטר י"ב מנחם אב תרנ"ה.

ב) בניו הוציאו לאור בצירוף הקדמתו ספר „השבה לטובה" מאת אדמו"ר ר' חנוך העניך הכהן מאלכסנדר. (פיוטרקוב תרפ"ט).

זה המשיך אחריו את הרוב הגדול מקהל חסידי גור. וגם הפעם היה ר' הירש לעינים לחסידים רבים, ויהי באלכסנדר מן המקורבים ביותר.

ארבע שנים נהג אותו צדיק את נשיאותו באלכסנדר הסמוך ללודז ובשנת תר"ל י"ח אדר נתבקש בישיבה של מעלה. והנה גם הפעם קמו חלוקי דעות בקרב החסידים, את מי יבחרו לרבי להם. היה "עולם" אשר בחרו בהגאון שר התורה ר' אברהם, חתן אדמו"ר מקוצק, לרבי להם, יש אשר הלכו אחרי אדמו"ר ר' וואלף מסטריקוב, ואולם הרוב הגדול של החסידים שמו אלף לראשם את האברך הצדיק ר' אריה לייב בן הרב הצדיק ר' אברהם מרדכי בנו בכורו של האדם הגדול אדמו"ר בעל "חידושי הרי"ם", אשר נקרא ברבות הימים בפי החסידים בשם "שפת אמת". גור' הירש טומשובר הזקן נלוח ג"כ אל אותו אברך הצדיק, והשפעתו היתה בזה גדולה על מספר רב של חסידים. ושוב היתה העיר גור למרכז חסידותי גדול, כאשר היתה בימי בעל "חידושי הרי"ם", ולר' הירש טומשובר חלקו שם כבוד גדול. א)

נמצאו אז אנשים, אשר חפצו באותו חסיד הגדול לעשותו לרבי להם, וכבר הושיטו לו "פתקאות", אבל הוא גער בהם וימאן לקבלן מידם. וכן היה אומר להם: "הכינו לכם ספרי תהלים". כונתו היתה, כי בקרוב יהיו מוכרחים לומר תהלים, כשיפול למשכב מחמת זקנה. ובאמת לא האריך ימים עוד. גם שמעתי אומרים, כי דעתו היתה כן, מאשר ראה, כי אך מספר מועט מן החסידים דבקים אחריו, ולא חפץ אפוא להיות רבי לצבור קטן.

כוכב מזהיר היה אפוא ר' הירש טומשובר לחסידים בפולין בכלל ולחסידיו קוצק, גור, אלכסנדר וגור בפרט, רבים מהם הלכו לאורו, ועוד היום יזכר בפיות ניניהם ונכדיהם בכבוד רב, ושמו יגון לעד.

בספר "דור דור ודורשיו" להרה"ג ר' יוסף לוינשטיין כתוב: הרה"ח ר' צבי הירש טומשובר מבית הרב הזקן מקוצק נפטר ה' תרל"א. ומפי נכדיו שמעתי, כי יום פטירתו הוא ז' מרחשון ומנ"כ סמוך "לאהל" של אדמו"ר מקוצק ז"ל.

(*) (שייך לעמוד כ"ד) הרב ר' ליפמן עשה הנסיעה הראשונה שלו לקוצק אל אדמו"ר ר' דוד ויתאכטן בביתו של ר' הירש. אכן אח"כ התנחם וישב לוורשה וילוח אל ה"חידושי הרי"ם" והביא לו ג"כ ידיעה זו. (כן שמעתי מבנו הנכבד החסיד ר' מרדכי העניך נ"י) [ב] על מאורעות אלה שאל ארז הרבי ר' בונם: הלא משרא מפורש הוא בתהלים וחסד ה' מעולם עד עולם על יראיו. והיכן חסד? ויען ויאמר: שפיל לסיפא דקרא: וצדקתו לבני בגים. (ספר מאיר עיני הגולה עמוד 32)

א) ר' הירש טומשובר היה בעל חדוד מצוי, אהב לומר מילתא דבדיחותא. הלצותיו מספורות בקרב החסידים לרוב. וכן מספרים כי בעת החיא היה אומר: אני עשיתי כמנהג גדודי חיל אשר נוסעים לאחרי מסע קופת-הכסף וגדוד המנגיבה. (קאזנאטשעסטווא און מוזיק). הוא התכוון על החסיד הגביר ר' ישעיה פרויוצס מוורשה ועל החסיד הישיש ר' הירש פארציווער, שהיה מיטב נגן ובעל תפילה בפשיסחא, בקוצק, בגור ובאלכסנדר, והם נלוו אל אדמו"ר מגור.

הרב ר' הירש טומשובר
הנפטר ה' תרל"א
י"ב שבט